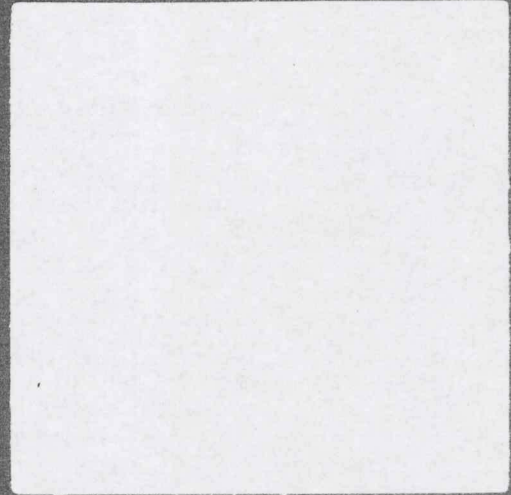
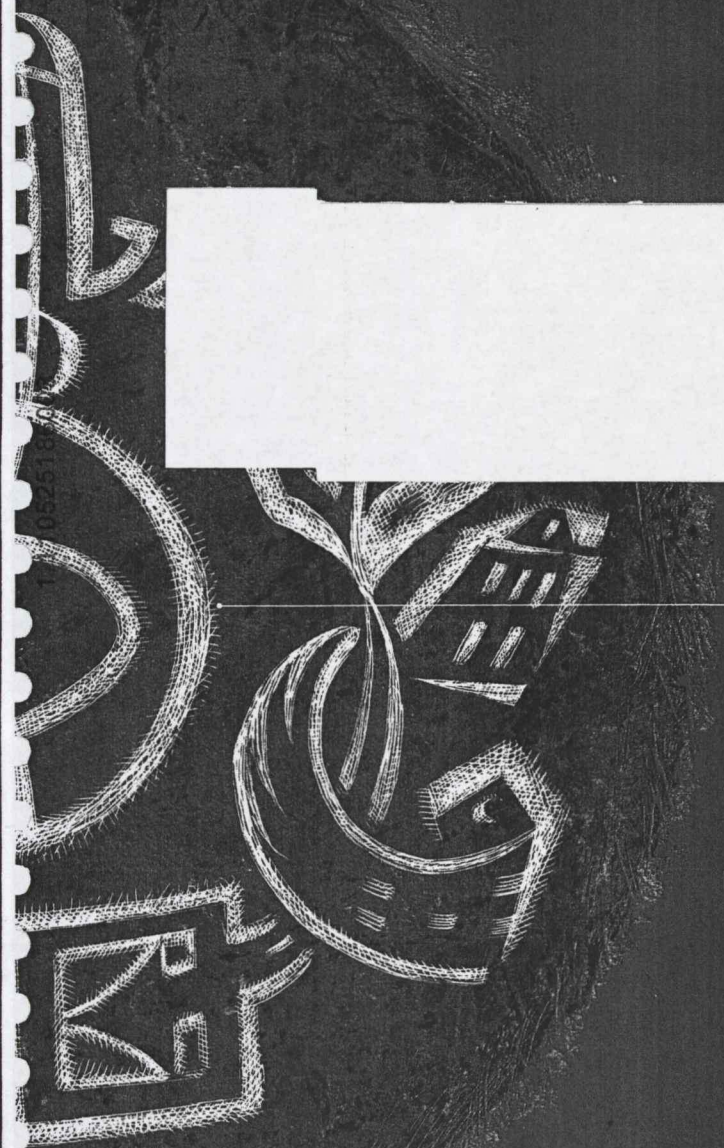
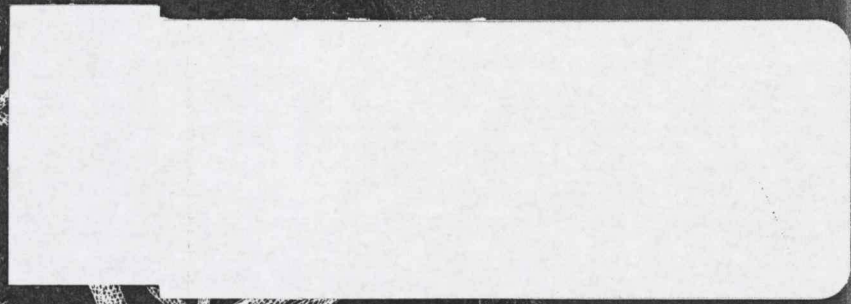

ID-213
C-2
15-02-2008

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

g. 1

datum in procedure: 10 SEP. 2004

datum aanwijzing: 15 FEB. 2008

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht **De Muntel**
gemeente 's-Hertogenbosch (Noord-Brabant)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: De Muntel, luchtfoto

'S-HERTOGENBOSCH, DE MUNTEL

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van De Muntel te 's-Hertogenbosch als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

De Muntel is een relatief grote wijk ten noordoosten van het centrum van 's-Hertogenbosch. Hij wordt in het noorden begrensd door de Gelderse Dam en de Willem van Nassaulaan, in het oosten door de Pelssingel, in het zuiden door de Van der Weeghsingel en door de Citadellaan in het westen.

In het noordoosten grenst de wijk - ter hoogte van de Gelderse Dam tussen de Jan Schofferlaan en de Pelssingel - aan De IJzeren Vrouw. Dit is een watergebied met een recreatieve functie, het resultaat van de zandwinning voor De Muntel. In het zuiden vormt de rivier de Aa zowel de afsluiting van de wijk als van de oude stad.

De bebouwing van het gebied verliep grofweg in twee fasen. Gedurende de periode 1920-1925 werd er voornamelijk door woningbouwverenigingen gebouwd. Vanaf 1925 begon het particulier initiatief de overhand te nemen. De bebouwing bestond overwegend uit gesloten en sobere, bakstenen bouwblokken gedekt met hellende of platte daken. De binnenhoven waren vooral als achtertuin in gebruik, enkele waren via één of meer poorten vanaf de openbare weg bereikbaar. De stedenbouwkundige structuur van de wijk roept reminiscenties op aan Raymond Unwin en de ideeën van Ebenezer Howard. Dit wordt bewerkstelligd door onder meer het streven naar licht en lucht, de groepering van de huizen, het gebruik van pleinen en binnenterreinen, alsmede de hiërarchie en de schaal van de infrastructuur. Het architectonische vormendidoom doet sterk denken aan regionale varianten op de Amsterdamse School, de Haagse School en aan het Expressionisme van F.L. Wright.

Motivering

De Muntel is de oudste planmatige - volgens de toentertijd geldende moderne stedenbouwkundige principes - uitbreiding van 's-Hertogenbosch en kan worden gezien als een antwoord op de woningnood en de situatie in de oude stad. De wijk is karakteristiek voor de reguliere, vroeg 20e-eeuwse stadsuitbreidingsplannen van Nederlandse steden. De Muntel herinnert tevens aan de nationaal én internationaal veranderende opvattingen omtrent huisvesting van arbeiders én woningeisen in de eerste drie decennia van de 20e eeuw.

De wijk is een fraai op zichzelf staand geheel, duidelijk begrensd, en heeft een grote structurele eenheid. Door de wijze van bebouwing - hoog aan de randen, overwegend laag binnen de wijk - worden zelfstandigheid en eenheid benadrukt. De hogere bebouwing binnen de wijk ligt langs de hoofdstraten en accentueert de functie ervan. Door de afsluiting van de oude stad, gevormd door de Aa, geeft De Muntel heel sterk het begin van de moderne, planmatige stedenbouw in 's-Hertogenbosch aan.

De oorspronkelijke opzet en structuur van de wijk en de verschillende fasen in de bebouwing zijn goed bewaard en zichtbaar gebleven. Het uiterlijk en de hoofdvormen van de bebouwing zijn eveneens in relatief grote lijnen behouden.

Een belangrijke meerwaarde is gelegen in het feit er in de wijk door een veelvoud aan woningbouwverenigingen werd gebouwd. Deze hadden ieder een eigen signatuur en bouwden uitsluitend voor de bijbehorende doelgroep.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De Woningwet van 1901 had in 's-Hertogenbosch slechts tot gevolg dat de plaatselijke architect en ingenieur P.T. Stornebrink op persoonlijk initiatief in 1904 een stadsuitbreidingsplan ontwikkelde en dat vervolgens in een brochure publiceerde. Dit plan behelsde de ontwikkeling en bebouwing van een gebied ten noordoosten van de stad. Een gebied dat voor een groot deel overeenkwam met de Muntel terreinen en de huidige wijk De Muntel. Het plan besloeg circa 16 hectare en zou aan ongeveer 6.500 inwoners onderdak bieden. Het geheel werd begrensd door de Aa in het zuiden en door een nog te graven zijkanaal van de Zuid Willemsvaart in het noorden. Als rechtvaardiging voor dit kanaal voerde Stornebrink aan dat op deze wijze de binnenstad van 's-Hertogenbosch zou worden verlost van het drukke scheepvaartverkeer op de Zuid Willemsvaart. Het aftakken van de Zuid Willemsvaart zou bij veel uitbreidingsplannen een rol blijven spelen.

Stornebrink ontwierp de infrastructuur en zeven typen arbeiderswoningen die in dit nieuwe stadsdeel konden worden gebouwd. Het was een zeer gedetailleerd plan waarvan ook het financiële deel goed was onderbouwd. Op Stornebrinks initiatief kwam van officiële zijde geen enkele reactie.

Omstreeks 1910-1911 werden er door de gemeente concrete stappen ondernomen om nieuw land voor een eventuele stadsuitbreiding te verkrijgen. De gemeente onderhandelde met het ministerie van Waterstaat om het geprojecteerde zijkanaal van de Zuid Willemsvaart te financieren. De gebieden die hierdoor in het bezit van de gemeente kwamen, zouden dan voornamelijk gebruikt worden voor de vestiging van industrie en handel. Het plan liep vanwege moeilijkheden rond de financiering op niets uit.

Kersemaekers

Pas in het jaar 1912 werd de gemeente 's-Hertogenbosch daadwerkelijk actief op het gebied van de woningbouw. In dat jaar werd vanuit de gemeenteraad het verzoek aan B&W gedaan om snel te komen met een voorstel en een bijbehorende begroting voor een algemeen uitbreidingsplan.

De Dienst Gemeentewerken, onder leiding van J.M.H.R. Kersemaekers, kreeg de opdracht om een algemeen uitbreidingsplan voor 's-Hertogenbosch te ontwikkelen. Dit plan had een tweeledig doel; enerzijds moest het een oplossing bieden voor de woonsituatie in de oude stad en de acute woningnood, anderzijds moest het ook de positie van 's-Hertogenbosch als handels- en industriecentrum versterken.

Er werd in 1913 een Commissie inzake Stadsuitbreiding ingesteld die een dergelijk plan zou gaan voorbereiden. Kersemaekers nam hierin ook plaats.

In 1914 diende Kersemaekers een algemeen plan voor de stadsuitbreiding in. Naar aanleiding van dit plan besloot de gemeenteraad eind 1914 onder meer 28 hectare grond ten noordoosten van de stad, aan de Munteldijk, te onteigenen en voor de stadsuitbreiding te bestemmen. Dit waren de zogenaamde Muntel terreinen, laagliggende en drassige polders in gebruik als weidegebied. De keus voor dit terrein werd verantwoord, doordat het op relatief korte afstand van het stadscentrum lag en doordat de nieuw te bouwen wijk de bestaande bebouwing bij de Hinthameruitgang en de Orthenseweg met elkaar zou verbinden.

Kersemaekers diende vervolgens in 1915 twee voorstellen in voor het gebied. Hij borduurde hierbij enigszins voort op het plan van Stornebrink. In het eerste voorstel, officieel Plan E genaamd, waren grote kavels en relatief weinig groen gepland. In exacte cijfers was er in dit plan 2,54 hectare bestemd voor groenvoorzieningen en 24,15 hectare voor bebouwing en bestrating.

In het tweede voorstel of Plan F waren daarentegen kleinere kavels gepland en meer groen; 3,34 hectare voor groenvoorzieningen en 23,35 voor bebouwing en bestrating. Door de grotere kavels bleef de grondprijs laag.

In zijn plannen zag Kersemaekers om esthetische en hygiënische redenen af van rigoureuze ingrepen als het dempen van de Aa en het slechten van de stadswallen. Ingrepen die in voorgaande plannen wel ter sprake waren gekomen. De bouwgrond zou worden onderverdeeld in een deel bestemd voor woningbouw en een deel bestemd voor handel en industrie.

De gemeenteraad koos uiteindelijk, mede op aandringen van Kersemaekers en de Commissie inzake Stadsuitbreiding, voor Plan E. Waarna Kersemaekers kon beginnen aan een definitief ontwerpplan.

Het uitgangspunt van Kersemaekers was dat het gebied aan twee zijden sterk zou worden afgesloten van de omgeving. In het zuiden liep de Aa en in het noorden was een zijkanaal van de Zuid Willemsvaart geprojecteerd. Kersemaekers hield dus ook rekening met de wens om dit zijkanaal aan te leggen. Een groot verschil met de voorgaande plannen was dat Kersemaekers het zijkanaal naar het noordoosten had verlegd om zo meer bouwgrond te verkrijgen. De loop van de Gelderse Dam en De Willem van Nassaulaan herinnert nog aan dit geprojecteerde zijkanaal. Dat had parallel aan deze straten moeten lopen, maar werd ten slotte nooit uitgevoerd.

De plannen rond het zijkanaal en de daarop afgestemde infrastructuur hadden wel tot gevolg dat het gebied in tweeën werd gedeeld. Het noordwestelijke deel werd De Muntel, het zuidoostelijke De Bossche Pad.

Er werden twee hoofdstraten gepland in De Muntel, een noord-zuidverbinding en een oost-westverbinding. De noord-zuidverbinding lag in het verlengde van de Van Berckelstraat. Waar de hoofdstraten elkaar kruisten, werd een plein gesitueerd, onder meer als locatie voor een markt. Het plein moest aan de beide hoofdstraten liggen en de verkeersstroom mocht er in geen geval overheen lopen. Openbare gebouwen (kerk en scholen) werden elders in de wijk gesitueerd. De hoofdstraten en de straten aan de rand van de wijk waren dusdanig ontworpen dat er een tramverbinding kon worden gerealiseerd. Deze tramlijn, die De Muntel met het stadscentrum en met het spoorwegstation verbond, werd omstreeks 1924 gerealiseerd. Het stratenplan voor De Muntel kwam van de hand van de gemeenteopzichter J.D. Meijning.

De bebouwing van de wijk zou moeten bestaan - overeenkomstig de wens van de gemeenteraad - uit zowel arbeiderswoningen als woningen voor de middenstand. De bouwblokken bij het water werden gereserveerd voor handel en industrie (pakhuizen en werkplaatsen).

Ondanks enige kritiek besloot de gemeenteraad omstreeks mei 1916 om het plan goed te keuren. Vervolgens kon men beginnen aan het ophogen en bouwrijp maken van het terrein. De uitvoering hiervan liep echter als gevolg van de Eerste Wereldoorlog forse vertraging op.

Rückert

J.H.E. Rückert nam in 1916 de functie van Kersemaekers over. Onder zijn leiding kwam de stadsuitbreiding in een hogere versnelling. De vastgelopen onderhandelingen met betrekking tot de grondonteigeningen werden weer voortgezet. Verder deed Rückert in 1917 aan de gemeenteraad enkele voorstellen die zijns inziens ingewilligd moesten worden, alvorens de stadsuitbreiding kon worden gerealiseerd. De voorstellen behelsden het oprichten van een grondbedrijf, het opzetten van een woningstatistiek, opdat de vraag naar en het aanbod van woningen beter kon worden beoordeeld, en enkele wijzigingen in de bestaande bouwverordening. De gemeenteraad stemde in met de voorstellen.

Rückert speelde tevens met het idee om de situering van de openbare gebouwen en de kerk te wijzigen. Hij wilde met name de kerk op een meer centrale locatie plaatsen.

In juli 1917 kwam Rückert met een nieuw voorstel. Hij wilde dat de gemeente een reclamecommissie zou instellen, die zich moest richten op het maken van reclame voor de stad als werk- en woonplaats. Op deze wijze hoopte hij de interesse van bedrijven aan te wakkeren en zo kapitaal aan te trekken. Na overleg werd het voorstel aangenomen. Rückert gaf zelf zo veel mogelijk bekendheid aan de uitbreidingsplannen. Hij hield verschillende lezingen in het land en schreef enkele artikelen in regionale en lokale dagbladen.

Aan de activiteiten van Rückert kwam een abrupt einde, toen hij op 15 november 1918 onverwacht overleed.

Perey

Rückert werd opgevolgd door J.A.M. Perey. Ook hij wijzigde het ontwerp van De Muntel. Op 14 oktober 1919 diende Perey zijn nieuwe plan in. Van zijn voorgangers nam hij de begrenzingen en de hoofdstraten over. Perey handhaafde tevens de locatie van het centrale plein, maar reduceerde de oppervlakte ervan door een school op het zuidwestelijke deel te plaatsen. Ook de centrale functie van het plein bleef intact en werd geaccentueerd, doordat hij de openbare gebouwen en de kerk om het plein groepeerde. De rooms-katholieke kerk werd samen met de pastorie in de noordoostelijke hoek van het plein geplaatst. Op de zuidzijde van het plein situeerde hij de Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht en in de noordwestelijke hoek plaatste hij het Maria- en St. Janslyceum met vleugels in de Jan Schofferlaan en de Van Noremborghstraat.

Aan weerszijden van de Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht - de zuidoostelijke en zuidwestelijke hoek van het plein - zou ruimte zijn voor andere belangrijke, al of niet openbare, gebouwen. Lagere scholen werden op locaties elders in de wijk gesitueerd. De verschillende gezindten en achtergronden van de toekomstige bewoners maakten het noodzakelijk om scholen in de wijk te situeren, die hieraan tegemoetkwamen.

De hoofdstraten werden door een onregelmatig patroon van tertiaire straten met elkaar verbonden. De hoofdstraten waren 15 meter breed, de overige 12,5 meter. Enkele heel korte straten waren 10 meter breed, de minimaal toegestane straatbreedte.

Het patroon van hoofdstraten en tertiaire straten creëerde blokken bouwgrond van voornamelijk rechthoekige en driehoekige vorm en van zeer ongelijke grootte. Door deze opzet kregen de gegadigde woningbouwverenigingen, geheel overeenkomstig hun wens, de gelegenheid om gesloten bouwblokken te ontwerpen. Het gesloten bouwblok was overigens in deze tijd de meest gangbare vorm van woningbouw en sloot tevens aan bij de wensen van de gemeente. Deze hoopte zo een veel hogere woondichtheid te bereiken.

Op aandrang van de verscheidene maatschappelijke instellingen en commissies ontwierp Perey enkele pleinen, een kinderspeelplaats, een sportterrein, een sportzaal met badhuis en iets meer groenvoorzieningen in de verschillende delen van de wijk. De kinderspeelplaats wilde men realiseren op het Gheert van Calcarplein, waar aan de zuidzijde tevens een openbare school zou worden gerealiseerd. Het Taxandriaplein werd de locatie voor het sportterrein, de sportzaal én het badhuis.

Het aandeel van handel en industrie in de bebouwing van het gebied werd, in vergelijking tot het plan van 1916, sterk gereduceerd. Perey reserveerde alleen nog het terrein rond de Orthenseweg voor kleinschalige industrie. Mede omdat zich hier al enige kleinschalige industrie bevond.

Uitvoering

Vanaf 1920 kwam de feitelijke bouw schoorvoetend op gang. De ophoging van het terrein was als gevolg van de Eerste Wereldoorlog en technische problematiek reeds vertrapd, maar werd in dat jaar voltooid. Het benodigde zand kwam van een nabijgelegen polder. Het water dat op deze wijze ontstond, zou als De IJzeren Vrouw een recreatieve functie krijgen, waar onder meer de bewoners van De Muntel profijt van zouden hebben.

De aanleg van een rioleringsysteem - het innovatieve Isaac Shone-systeem - zou echter wederom zorgen voor ernstige vertraging, doordat de gemeente in zee ging met een malafide aannemer. De juridische nasleep van deze zaak zorgde op zijn beurt voor nog meer vertraging. Dat verklaart voor een deel waarom de bouwwerkzaamheden zo laat en traag op gang kwamen en waarom de bebouwing die reeds was voltooid zo lang met een gebrekkig werkend noodriool genoeg moest nemen.

Door de vertragingen, technische problemen en andere onvoorziene omstandigheden (stijging loon- en materiaalkosten) bedroegen de uiteindelijke kosten veel meer dan was begroot. De bouwgrond zou hierdoor navenant duurder uitvallen. Het plan om arbeiderswoningen in de wijk te realiseren, kwam onder druk te staan en van woningen voor de armste arbeiders was in ieder geval geen sprake meer. Om te voorkomen dat er in het geheel geen arbeiderswoningen konden worden gerealiseerd, besloot het grondbedrijf de bouwgronden in drie klassen op te delen.

De klasse A was de duurste, klasse C de goedkoopste. Klasse A bevond zich vooral aan weerszijden van de hoofdstraten, rond het Kapelaan Koopmansplein en langs de Citadellaan. Klasse C bevond zich vooral aan de tertiaire straten en in de binnenhoven.

De duurdere bouwgrond had nog twee gevolgen. Ten eerste werd de wijk nu definitief te duur voor de vestiging van (kleinschalige) industrie en verkreeg zo uitsluitend een woonfunctie. Ten tweede aarzelden de woningbouwverenigingen door de sterk gestegen prijzen met de aankoop van bouwgrond en de uitvoering van hun plannen. Dit verklaart, in combinatie met het bovengenoemde, waarom De Muntel zo moeizaam werd bebouwd.

In totaal waren zeker tien woningbouwverenigingen, elk met ten minste één eigen architect, actief in de wijk. Omdat de gemeente vreesde voor een wildgroei aan stijlen en vormen besloot zij in december 1919 een Centraal Bureau voor de Woningbouw in te stellen. Dit bureau, onder leiding van de architect J.D. Looyen, was een intermediair tussen de gemeente en de woningbouwverenigingen en had min of meer supervisie over de te realiseren architectuur.

De Staatsspoorwegen bouwden als eerste in De Muntel. Zij realiseerden acht personeelwoningen aan de Citadellaan. De woningbouwverenigingen van rooms-katholieke signatuur waren achtereenvolgens de Coöperatieve Woningbouwvereniging Eigen Bezit (koopwoningen), Monseigneur Prinsen (voor leden van de Rooms-Katholieke Werkliedenbond), Sint Joseph (voor grote gezinnen) en De Middenstandswoning (voor de gelijknamige doelgroep). Verder waren er actief de woningbouwvereniging Ons Belang (voor personeel van de PTT en voor andere rijksambtenaren), Ons Belang Onderofficieren Amersfoort (voor onderofficieren in verschillende Nederlandse steden), Broederhulp (geen uitgesproken signatuur), Patrimonium (gereformeerd/orthodox hervormd) en als laatste Beter Wonen, die het socialistische volksdeel vertegenwoordigde.

In De Muntel heeft een groot aantal architecten gewerkt. Dit waren voornamelijk lokale en regionale architecten. Van enig belang zijn onder anderen J. v.d. Berg, H. Danser jr., H. de Graaf, H.W. Valk en H. v.d. Velden. De bouw verliep globaal gezien van klasse C naar klasse A. Deze duurdere grond werd als laatste bebouwd, voornamelijk door particulieren. In 1936 werden de laatste percelen bebouwd en was de wijk geheel voltooid.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Het huidige stedenbouwkundige en architectonische karakter stemt in veel opzichten overeen met het oorspronkelijke karakter van De Muntel in 1936. De structuur, de opzet, het uiterlijk van de bebouwing en de hoofdvormen daarvan zijn niet of nauwelijks ingrijpend gewijzigd in vergelijking met het plan uit 1919 en het uiteindelijke resultaat bij de voltooiing van De Muntel in 1936. Hoofdstraten, tertiaire straten en pleinen zijn overeenkomstig de plannen uit 1919. De rooilijnen van de verschillende bouwblokken zijn gehandhaafd en dat geldt ook voor het (bak)stenen karakter van de wijk. De oorspronkelijke hoogtelijnen zijn slechts bij enkele woningen doorbroken. De opzet van het gesloten bouwblok is eveneens gerespecteerd.

De wijk kent een vrij grote verscheidenheid aan stedenbouwkundige vormgevingselementen: pleinen, kruisingen, verschillende bouwblokken (open en gesloten) en een gevarieerde infrastructuur. De wisselwerking tussen de oude stad en het nieuwe stadsdeel is evident. Het nieuwe stadsdeel verwijst naar de stad, maar beschikt over een relatief grote zelfstandigheid en een evenredige persoonlijkheid. De wijk heeft voldoende voorzieningen om die zelfstandigheid wat betreft dagelijkse behoeften, onderwijs en geestelijke zorg te waarborgen.

Door de hoofdstraten wordt de wijk in vier ongelijke delen verdeeld. Het kleinste gedeelte (I) ligt aan de noordzijde. De twee ongeveer even grote gedeelten liggen respectievelijk in het oosten (II) en zuiden (III) en het grootste gedeelte (IV) beslaat het westen én tevens een groot deel van de noordelijke zijde. Het Kapelaan Koopmansplein ligt op de kruising van de hoofdstraten. De beide noord-zuidstraten hebben een rechte loop, maar liggen niet in elkaars verlengde. De Jan Schofferlaan sluit in het midden van de noordzijde aan op het Kapelaan Koopmansplein en de Jan de la Barlaan in de zuidoostelijke hoek, hierdoor wordt de noord-zuidverkeersstroom met een S-bocht over het plein geleid. De beide oost-weststraten hebben een korte knik in hun loop.

Ieder gedeelte van de wijk is in het bezit van ten minste één plein. In deel I bevindt zich in de Nemiussstraat een verbreding, waarin een plantsoen is aangebracht. Deel II beschikt over het Gheert van Calcarplein en het Rietpolderplein en in deel III bevindt zich het Muntelplein en ook in de Van der Venstraat is een opvallende verbreding aangebracht.

Deel IV bezit meerdere pleinen en verbredingen. Het Taxandriaplein is het grootste plein en tevens de grootste groenvoorziening in de wijk. De Buschiersstraat begrenst een vrijwel vijfhoekig pleintje en verder zijn er in de Twaalfmorgenstraat en op de splitsing van de Arnoud van Gelderstraat en de Van IJsselsteinstraat verbredingen aangebracht. Deze laatste waren oorspronkelijk voorzien van een centraal geplaatst, klein rond plantsoen.

Langs de hoofdstraten en de buitenstraten is een bebouwing van meer, maximaal vier, woonlagen gerealiseerd. In de tertiaire straten is twee bouwlagen het maximum. Een verklaring hiervoor ligt in het streven om zo veel mogelijk licht en lucht in de straten - de wijk - toe te laten. Bovendien versterkt deze opzet de eenheid en zelfstandigheid van de wijk. De bouwblokken zijn in de hoofdstraten veel gevarieerder wat betreft uiterlijk dan in de tertiaire straten. Oorzaak hiervan is de veel latere bebouwing van deze grond door voornamelijk particulieren. De meeste straten zijn recht getraceerd, gebogen straten komen nauwelijks voor. Een aantal straten heeft een knik in de loop, hetgeen het besloten karakter versterkt. Vanuit verkeers-technisch en esthetisch oogpunt is besloten om zo min mogelijk zijstraten op de hoofdstraten te laten uitkomen.

De winkels in de wijk zijn voornamelijk geconcentreerd rond de Van Noremborghstraat. De kerk en de pastorie bevinden zich, volgens plan, op de noordoostelijke hoek van het Kapelaan Koopmansplein en de Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht is aan de zuidzijde van dit plein gesitueerd.

Het schoolcomplex dat in de noordwestelijke hoek van het plein had moeten komen, werd daar nooit gerealiseerd. Vermoedelijk was de grond te duur geworden. Wel werden op verschillende locaties elders in de wijk scholen gerealiseerd, onder meer in de Jan Schofferlaan, aan de Gelderse Dam en in de Moliusstraat. Verder werd er een klooster gebouwd op de hoek Nemiussstraat/Geert van Woustraat, een parochiehuis aan de Gelderse Dam, en een tweetal pensions (één voor oudere dames en één voor dito heren) aan de Gelderse Dam en in de Nemiussstraat. De meeste van deze gebouwen zijn nog in de wijk aanwezig.

Het geprojecteerde zijkanaal van de Zuid Willemsvaart werd uiteindelijk een brede middenberm/groenstrook tussen de Willem van Nassaulaan en de Van Lanschotlaan. Deze middenberm gaat ter hoogte van de Gelderse Dam op in het Prins Hendrikpark op de zuidwestelijke oever van De IJzeren Vrouw. De recreatieve functie van De IJzeren Vrouw werd eind jaren twintig, begin jaren dertig ingevuld. Op de oostelijke oever werden drie openluchtwembaden (voor mannen, vrouwen en families) ingericht en het bovengenoemde park werd aangelegd op de overige oevers. Tegenwoordig bevinden zich op de oostelijke oever een overdekt zwembad en een sportcomplex.

Stadssaneringen en renovaties in de jaren zeventig en tachtig hebben vooral gevolgen gehad voor deur- en vensterkozijnen, voor de raamindelingen, dakkapellen, een enkele verhoogde of opgezette bouwlaag bij verschillende woningcomplexen. Van bepaalde gebouwen werd de functie gewijzigd. Niet helemaal zonder gevolgen zijn het verhogen van enkele rijen woningen langs de Citadellaan, het optrekken van een nieuwe buitenmuur, in de originele vormtaal, voor de oorspronkelijke gevels aan het Muntelplein, in de Lange Tuinstraat en in de Van der Venstraat. Deze bouwblokken hebben aan originaliteit ingeboet. Verder zijn op enkele locaties nieuwe woningen of woningcomplexen verzezen. Het meest duidelijk is dit in de uiterste westelijke punt van de wijk, tussen Gelderse Dam en de Pelssingel. Het oorspronkelijke complex van Ons Belang Onderofficieren Amersfoort werd aan het einde van de oorlog verwoest. De nieuwbouw is echter wat betreft rooi- en hoogtelijnen en in hoofdvorm overeenkomstig de oorspronkelijke bebouwing. De genoemde ingrepen hebben geen bijzonder drastische gevolgen gehad voor de stedenbouwkundige structuur.

De meest ingrijpende wijzigingen, wat betreft het architectonische uiterlijk, zijn het slopen van de kerk eind jaren tachtig en het - recente - verbouwen van de HTS (de vroegere Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht.) en de integratie van dit gebouw in de aansluitende nieuwbouw op het bijbehorende schoolplein.

BEGRENTING

Het beschermd gezicht omvat de gehele wijk De Muntel. Deze wordt begrensd door de middenberm of groenstrook ten noorden van de Willem van Nassaulaan tot aan de Gelderse Dam, De Pelssingel tot aan waar deze aansluit op het talud van de rivier de Aa, het talud van de Aa - inclusief de Rückertbrug tot waar deze aansluit op de Kasterenwal - tot aan het punt waar de Citadellaan afbuigt van de Aa - inclusief de nummers 24a, 24b - en de Citadellaan tot aan waar deze aansluit op de Willem van Nassaulaan.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/51/02.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Het gezicht De Muntel behelst een relatief grote woonwijk met een opzet, die reminiscenties oproept aan de tuinstadidee en die een gesloten karakter combineert met een relatief grote mate van zelfstandigheid. Een viertal hoofdstraten verdeelt de wijk in vier ongelijke delen. Op het punt waar de hoofdstraten samenkomen, is een plein gesitueerd dat een centrumfunctie vervult. De grenzen van de wijk zijn scherp, doordat hij aan alle zijden wordt omsloten door straten voor het doorgaand verkeer. Een onregelmatig patroon van tertiaire straten verdeelt de verschillende delen van de wijk in bouwblokken van verschillende vorm en grootte.

Enkele bouwblokken hebben een binnenhof dat al of niet toegankelijk vanaf de openbare weg is door één of meer poorten. Deze poorten vormen in verscheidene complexen zichtlijnen in de vorm van doorkijken. Dit is onder meer het geval bij de complexen aan de Pelssingel, het Gheert van Calcarplein en de Geert van Woustraat, één zichtlijn door twee complexen. Het complex van Beter Wonen heeft een binnenhof voor gezamenlijk gebruik.

De Muntel heeft een stedenbouwkundige structuur van rechtlijnige, tamelijk brede straten met gesloten bouwblokken. De straten vormen een gesloten stadsbeeld, omdat ze aan de einden geknikte rooilijnen hebben en de straat-aansluitingen telkens verspringen. Twee hoofdassen, de Van Noremborghstraat en G. van Woustraat in de langsricting, de J. de la Barlaan en G. Schöfflerlaan in de dwarsrichting, verdelen de wijk in vier kwadranten van verschillende grootte.

Op de kruising van de assen is het hart van de wijk, het Kapelaan Koopmansplein met (thans gesloopte) kerk, pastorie, parochiehuis, winkels en scholen.

In de vier kwadranten overheerst de woonfunctie. De wijk is gebouwd op een zandophoging van enkele meters. Hierin is een geavanceerd rioleringsysteem aangelegd, dat thans nog aanwezig is. De overstorten en compressorstations functioneren echter niet meer als zodanig. Door de genoemde ophoging zijn geen oude historisch-geografische relictten bewaard gebleven. Alleen de rivier de Aa heeft in de vorm van de stadsgracht haar plaats behouden. De aanwezige groenelementen dateren ook van na de ophoging. Groenelementen en water zijn alleen aan de randen aanwezig: de Aa aan de zuidoost- en westzijde, de Van Lanschotlaan en het Prins Hendrikpark met De IJzeren Vrouw aan de noordoostzijde.

De vrij smalle binnenterreinen van de gesloten blokken bevatten enig groen. Het Taxandriaplein heeft een belangrijke groenfunctie. De vele andere pleintjes zijn meer steenachtig. De aanwezigheid van voortuintjes in sommige straten kan het overwegend steenachtige karakter van de wijk niet verbloemen.

De huizen zijn uit baksteen opgetrokken en hebben zowel platte als hellende daken, de laatste met keramische bedekking. De brede overstekken geven een horizontaal straatbeeld. De relatief lage bebouwing versterkt dit beeld. Hoekpanden en poortgebouwen zijn op veel plaatsen aantrekkelijke aandachtspunten.

Het verschil in karakter van de bouwblokken is karakteristiek voor de evenzovele opdrachtgevers: de woningverenigingen. De wijk is in haar geheel aangemerkt als beschermd stadsgezicht.

WAARDERING

Cultuurhistorische waarden

Het gebied is in hoge mate van belang als uitdrukking van een sociaal-economische ontwikkeling.

Het gebied is in redelijke mate van belang als uitdrukking van een structurele en functionele ontwikkeling.

Historisch ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden

Het gebied is in redelijke mate van belang voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en de stedenbouw.

Het gebied is in redelijke mate belang wegens de bijzondere samenhang van functies, schaal, verschijningsvorm van bebouwing, wegen, wateren, groenvoorziening en open ruimten, mede in relatie tot de regionale ontwikkelingsgeschiedenis.

Het gebied is in hoge mate van belang wegens hoogwaardige ruimtelijke, esthetische en functionele kwaliteiten op basis van een herkenbaar stedenbouwkundig concept.

Situationele waarden

Het gebied is in redelijke mate van belang wegens de bijzondere samenhang van historisch-ruimtelijke, structurele en functionele kwaliteiten van bebouwde en onbebouwde ruimten in relatie tot hun stedelijke omgeving.

Het gebied is in redelijke mate van belang wegens de hoogwaardige kwaliteit van de aanwezige bebouwing en hun groepering in relatie met groenvoorziening, wegen en wateren.

Gaafheid/herkenbaarheid

Het gebied is in zeer hoge mate van belang wegens de herkenbaarheid en gaafheid van de oorspronkelijke historisch-ruimtelijke structuur, bebouwing en functionele opzet als geheel.

Het gebied is in redelijke mate van belang wegens de architectonische gaafheid van de oorspronkelijke bebouwing.

Het gebied is in hoge mate van belang wegens de structurele en visuele gaafheid van de stedelijke omgeving.

Zeldzaamheid

Het gebied is in hoge mate van belang wegens de unieke verschijningsvorm vanuit historisch-ruimtelijk, stedenbouwkundig en functioneel oogpunt.

Het gebied is regionaal en nationaal in hoge mate van belang wegens de bovengenoemde kwaliteiten.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectueering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- W. van Bergen, H. Broess, J. Poodt e.a., *Bosscbe Stadsuitbreidingen, 1880-1980*, (tentoonstellingscatalogus), Den Bosch 1981.
- J. Bosmans, M. Prak, A. v.d. Sande e.a. (red.), *'s-Hertogenbosch, de geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990*, Zwolle 1997.
- *'s-Hertogenbosch*, deel in *Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project*, 's-Hertogenbosch 1993.
- A.J.C. van Leeuwen en N.C.M. Maes, *Cultuurhistorische inventarisatie 's-Hertogenbosch, deel 4 De Muntel, (reeks in opdracht van de gemeente 's-Hertogenbosch)*, Den Bosch 1990.
- E.R.A. Smits en J.M.J. Willems, *De Muntel, historisch stedenbouwkundig onderzoek 's-Hertogenbosch*, Den Bosch 1990.

Kaarten

1. Oriëntatiekaart, RDMZ 2004.
2. 's-Hertogenbosch, circa 1865. In: J. Kuyper, *Gemeente atlas van de provincie Noordbrabant; naar officieele bronnen bewerkt*. Herdruk, Groningen 1982.
3. a. Uitbreidingsplan, 1904. Bron: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch.
b. Uitbreidingsplan, 1916. Bron: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch.
c. Uitbreidingsplan, 1919. Bron: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch.
4. De Muntel, 1930. In: R. van de Laar, *Oud 's-Hertogenbosch vanuit de lucht; foto's KLM Aerocarto*, Hoogeveen 1997.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek en tekst:

Provincie Noord-Brabant, drs. H. Wentink

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: Gemeente 's-Hertogenbosch

Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ, Zeist/Multiprint Drukkerij & Copycenter, Doorn

BIJLAGEN

1. Oriëntatiekaart.
2. 's-Hertogenbosch, circa 1865.
3. a. Uitbreidingsplan, 1904.
b. Uitbreidingsplan, 1916.
c. Uitbreidingsplan, 1919.
4. De Muntel, 1930.

**Oriëntatiekaart
De Muntel**

Legenda

- grens beschermd stadsgezicht
- grens beschermd gezicht 's-Hertogenbosch (uitbreiding)

Topografie

- bebouwing
- weide
- bos
- overig terrein

- autosnelweg
- hoofdweg
- regionale verbindingsweg
- weg
- fietspad
- waterloop

0 125 250 375 500 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Emmen, 2004

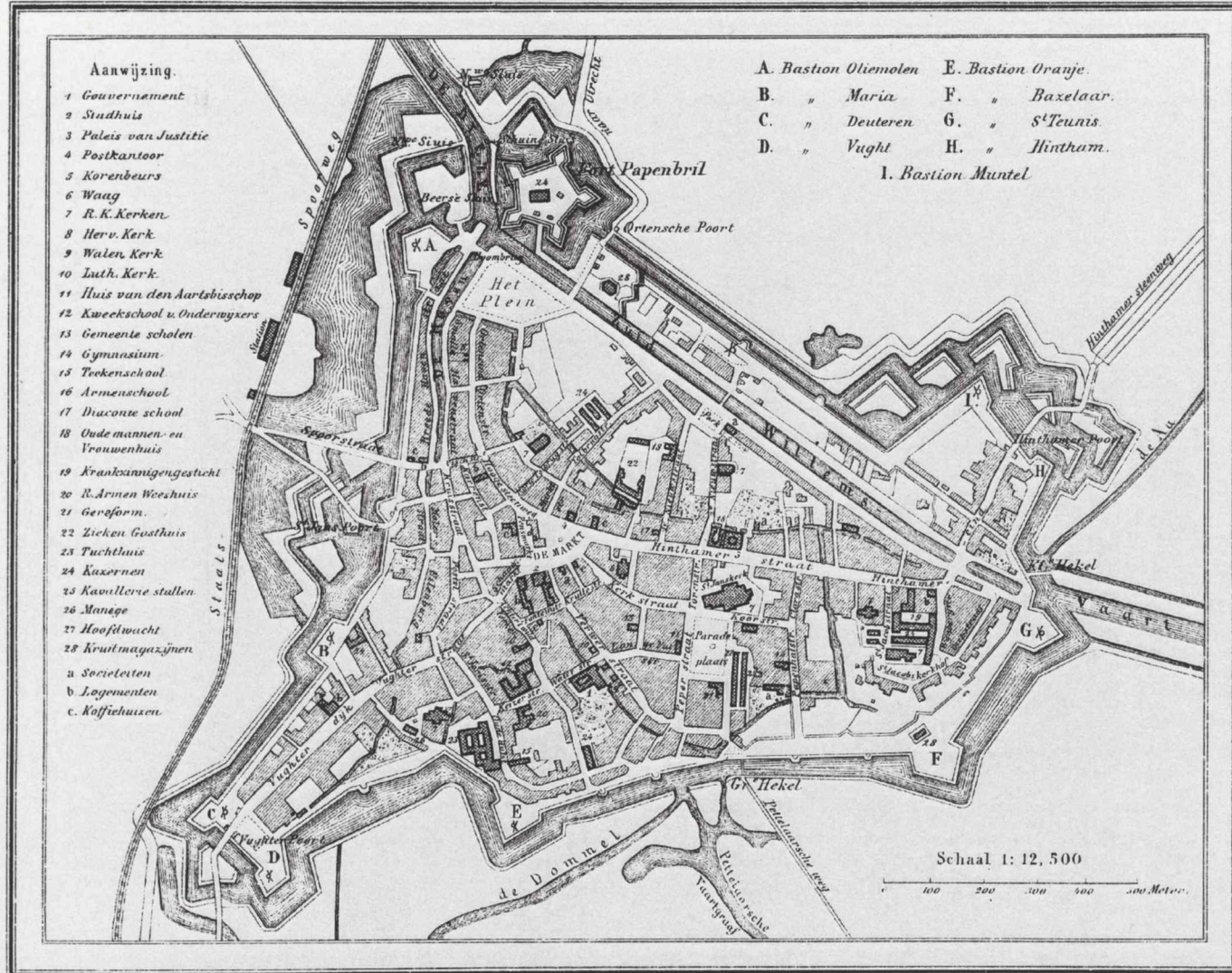
© RDMZ,
RIV/BB
16 augustus 2004

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

PROVINCIE NOORD BRABANT.

GEMEENTE 'S HERTOGENBOSCH (N° 2 STAD.)

Aanwijzing.

- 1 Gouvernment
- 2 Stadhuis
- 3 Paleis van Justitie
- 4 Postkantoor
- 5 Korenbeurs
- 6 Waag
- 7 R. K. Kerken
- 8 Herv. Kerk
- 9 Walen Kerk
- 10 Luth. Kerk
- 11 Huis van den Aartsbisschop
- 12 Kweekschool v. Onderwijzers
- 13 Gemeente scholen
- 14 Gymnasium
- 15 Trekenschool
- 16 Armeschool
- 17 Diaconie school
- 18 Oude mannen- en Vrouwenhuis
- 19 Krankzinnigengesticht
- 20 R. Armen Woeshuis
- 21 Geforom.
- 22 Zieken Gasthuis
- 23 Tuchtuis
- 24 Kazernen
- 25 Kavallerie stallen
- 26 Manege
- 27 Hoofdwacht
- 28 Kruidmagazijnen
- a Societeiten
- b Logementen
- c Koffiehuizen.

- A. Bastion Oliemolen
- B. " Maria
- C. " Deuteren
- D. " Vught
- E. Bastion Oranje
- F. " Bazelaar.
- G. " S^tTeunis
- H. " Hintham.
- I. Bastion Muntel

Schaal 1: 12,500

0 100 200 300 400 500 Metres.

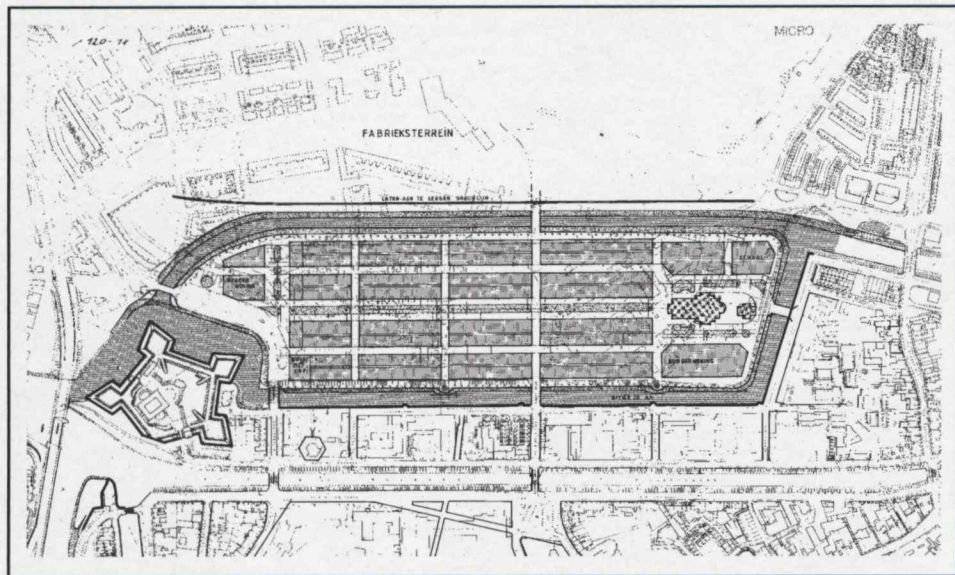
Geteekend door J. Kuiper

Uitgegeven van Hugo Surinjar te Loosdrecht

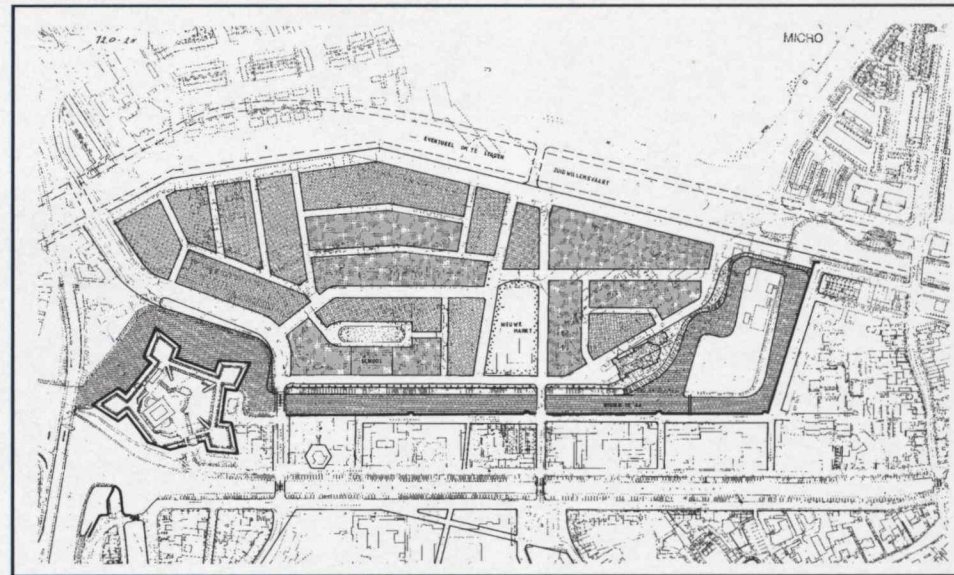
Kaart 2 's-Hertogenbosch, circa 1865

1.110525186017

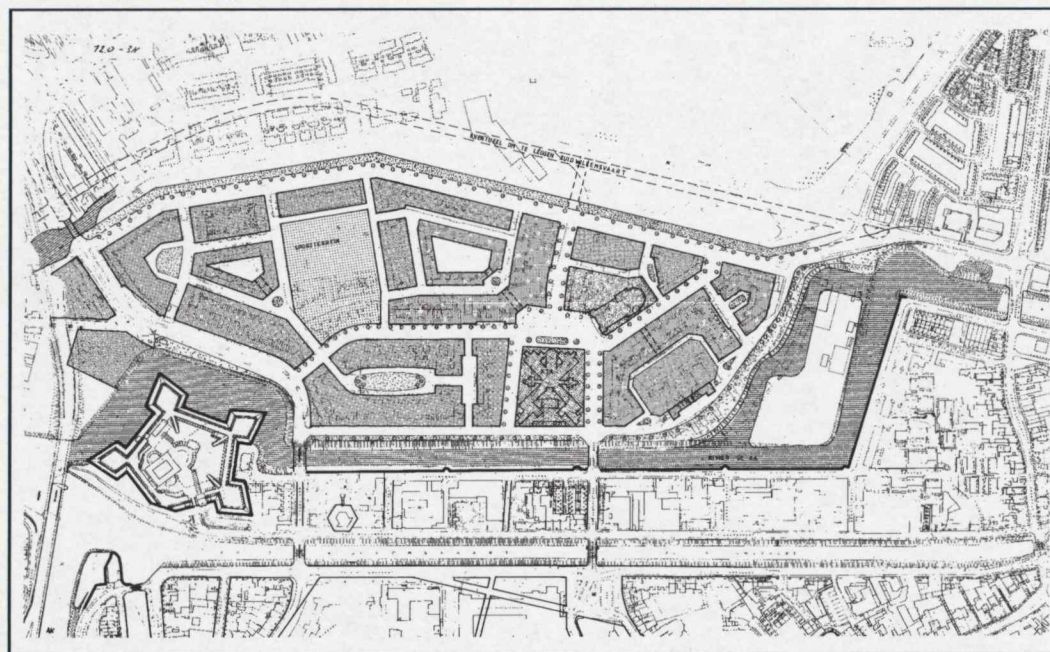
1.110525186018

Kaart 3a *Uitbreidingsplan, 1904*

Kaart 3b *Uitbreidingsplan, 1916*

Kaart 3c *Uitbreidingsplan, 1919*

Kaart 4 De Muntel, 1930. Een gedeelte van de stad 's-Hertogenbosch vanuit het noordwesten met op de voorgrond het uitbreidingsplan De Muntel. De achterzijde van de Sint Antoniuskerk is te zien met daarachter de Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht. Schuin daarachter ligt de rivier de Aa, die hier als stadsgracht aan de noordwal van de stad fungeert. Evenwijdig daaraan ligt de Zuid Willemsvaart. Rechtsboven bevindt zich een gedeelte van de Citadel.

